COLOURBOX

SPOT PÅ NY FORSKNING:

SKOLEN SKAL LØFTE ELEVERNES ETISKE BLIK

Skoleelevers viden og sprog om moral og etik er forbavsende ringe. Og det er skolens opgave at danne eleverne til etisk myndige borgere. Sådan lyder budskabet i et nyt forskningsprojekt, der samtidig peger på, at etikken skal medieres gennem fagene. Men både læringsportaler og læringsmål står i vejen for den etiske samtale i klassen, som er forudsætningen for elevernes etiske myndighedsdannelse.

Af Mathilde Weirsøe

Heinz kone er ved at dø af kræft. Men familien har ikke råd til medicinen. Heinz samler penge ind blandt venner og familie, men det er ikke nok. Han spørger så byens farmaceut, om han må købe medicinen til en billigere pris eller på afbetaling. Farmaceuten siger nej, for han har udviklet medicinen og vil tjene penge på det. Hvis hustruen ikke får medicinen, dør hun. Hvad skal Heinz stille op? Skal han stjæle medicinen eller lade sin hustru dø?

Dette dilemma er blevet brugt af den amerikanske moralpsykolog Lawrence Kohlberg i en undersøgelse af amerikanske børns etiske bevidsthed tilbage i 1981.

Merete Wiberg er lektor i pædagogisk filosofi på DPU, Aarhus Universitet, og har på det seneste været på nogenlunde samme mission i en dansk nutidig kontekst. Hun er projektleder på et forskningsprojekt, der undersøger etisk myndighed i skolen – dvs. elevers viden om etik og moral og deres evne til at handle i overensstemmelse med den viden.

Da hun indledende introducerede begreberne etik og moral for skoleeleverne, blev hun noget overrasket.

"De kendte simpelthen ikke ordet etik og heller ikke rigtig ordet moral. Det gjaldt både elever i 2., 5. og 8. klasse. Det interessante var, at de fleste af eleverne godt kunne tale om de etiske problemstillinger, men de var ikke vant til at tale eksplicit om etik og moral. De brugte andre begreber, og da vi talte os ind på det, havde de tydeligvis en forståelse for nogle af de etiske og moralske dyder – fx havde de helt styr på, at man har pligt til at hjælpe andre, også dem man ikke kender," fortæller Merete Wiberg.

Så helt skidt ser det altså ikke ud for den etiske og moralske bevidsthed blandt danske skoleelever. Men eleverne mangler ifølge Merete Wiberg et sprog for det. De har, som hun udtrykker det: "brug for et udbygget vokabular for moralske og etiske spørgsmål."

Børn af velfærdssamfundet

For at undersøge om eleverne trods manglende sprog om begreberne etik og moral alligevel agerede ud fra et sæt etiske og moralske koder, præsenterede hun eleverne for noget, der mindede om Kohlbergs Heinz-dilemma – dog noget forenklet. Dilemmaet gik på, om børnene ville stjæle mad, hvis de var sultne, og der ikke var andre muligheder. Deres reaktion var bemærkelsesværdig, fortæller Merete Wiberg.

»Når undervisningen bliver mere individualiseret og mindre fællesskabsorienteret, udebliver mange diskussioner om moral og etik, simpelthen fordi der mangler et fælles rum for diskussion. (…) Meget af samtalen kunne komme på baggrund af litteratur – men eleverne læser ikke de samme bøger, og der er derfor ikke et fælles grundlag at diskutere ud fra.«

Merete Wiberg

MORAL OG ETIK

Moral er det, man bør gøre ud fra et sæt regler og normer i samfundet. **Etik** er refleksionen over det, man så gør, når man følger eller ikke følger regler og love. Viden om, at der er forskellige måder at tale om etik på, er væsentlig for udvikling af den **etiske myndighed**.

Kilde: Merete Wiberg

"De fleste af børnene kunne slet ikke forholde sig til spørgsmålet – for der vil jo altid være et sted, man kan gå hen og få mad og hjælp i Danmark, argumenterede de."

Heller ikke når spørgsmålet blev skærpet til, hvorvidt deres forældre kunne være nødt til at stjæle, hvis de ikke på anden vis kunne skaffe mad til deres børn, bed de på.

De børn, hun interviewede, kunne ikke forholde sig til spørgsmålet på grund af deres tilpasning til velfærdssamfundet. De holdt fast i, at man altid kan få hjælp i Danmark, og hvis forældrene ikke lykkes med at finde mad, så vil børnene komme på børnehjem eller i familiepleje, mente de. Heinz-dilemmaet var simpelthen ikke brugbart som eksperiment over for børn af et velfærdssamfund som det danske, hvor det sociale sikkerhedsnet som udgangspunkt sikrer, at ingen børn går sultne i seng. Merete Wiberg kunne på den baggrund konkludere, at rammen for de etiske diskussioner, man tager med børn og unge, skal tilpasses det samfund og den kultur og kontekst, de befinder sig i.

Hun peger desuden på, at eleverne primært kom fra middelklassesegmentet, og at det muligvis afspejler sig i svarene. Hun vil derfor gerne udbygge undersøgelsen til også at indbefatte skoler med større social diversitet med henblik på at styrke bredden i undersøgelsen. Og det er da også planen at udvide undersøgelsen til at omfatte flere skoler, hvor eleverne har forskellige socioøkonomiske baggrunde.

Etisk kompetente børn

Projektet skal ikke blot undersøge skolebørns viden om moral og etik, men også hvorvidt de handler i overensstemmelse med den viden. Danner etikken grundlag for deres argumenter? Og kan eleverne stå på egne ben, tage etiske diskussioner på sig og træffe selvstændige og velovervejede beslutninger, når de møder etiske problemstillinger? Eller er de i det mindste på rette vej? Med andre ord: Hvordan står det til med den etiske myndighed i skolen? Og hvad består denne form for myndighed i?

"Myndighed handler om den enkeltes ansvarlighed og forståelse af at være et menneske i fællesskaber og i sammenhænge med andre. Myndighed er på den måde et aspekt af dannelse. Men myndighed beskriver i højere grad en modningsproces, og det er derfor et grundbegreb i pædagogikken," forklarer Merete Wiberg.

Hendes kollega filosoffen Carsten Fogh Nielsen, som også deltager i projektet, har beskæftiget sig indgående med de etiske og eksistentielle dimensioner af myndighedsbegrebet. Han forklarer, at myndiggørelsen indbefatter en frisættelse fra andres magt. Når man træder ud af andres magt, skal man selv forvalte sit liv og stå på egne ben som borger i et samfund.

"Her kommer autonomibegrebet i spil, i og med man som myndig person selv skal kunne fastlægge de principper, man vil leve ud fra, og selvstændigt kunne træffe beslutninger uden at være bundet af andre. Men myndighedsbegrebet er bredere end autonomibegrebet, fordi det også inkluderer de sociale omstændigheder. Det er en kulturel dannelsesproces, der også kræver, at der er demokratiske institutioner og love, der befordrer, at man som individ kan træffe etiske beslutninger," forklarer han og fortsætter:

"Det demokratiske og det politiske i den dannelsesproces er vigtigt, men det person- ›

lige niveau, dvs., hvordan eleverne bliver etisk kompetente til at handle i et komplekst samfund, er et grundlæggende pædagogisk spørgsmål og også det, vi koncentrerer os om i undersøgelsen."

'At udkaste forslag til handling'

Etisk myndighed har altså at gøre med demokratisk og kulturel dannelse, selvstændighed og frisættelse fra andres magt, men til myndighedsbegrebet knytter sig også en række personlige og eksistentielle forhold, som man ved at øve sig, bl.a. i skolen, bliver bedre til at håndtere, forklarer Merete Wiberg. Hun skelner mellem at have kendskab til etik og rent faktisk at mestre etikken ved at indarbejde den i sine valg og handlinger.

"Myndighed handler om forholdet mellem det, man siger, og det man gør. Etisk myndighed indebærer, at man indarbejder etikken i sin person og i den måde, man er og handler på. Derfor handler etisk myndighed også om ansvar."

Da hun undersøgte elevernes evne til at løse etiske dilemmaer, gjorde hun det ud fra en teori, der stammer fra den tyske dannelsesfilosof Dietrich Benner. Oversat til dansk kalder Benner det 'at udkaste forslag til handling'. Det spørgsmål, forskerne søgte svar på, var, i hvilket omfang eleverne formåede at træffe beslutninger på baggrund af deres etiske værdier. Det kom konkret til udtryk, når de præsenterede cases, der indeholdt etiske dilemmaer.

"Når eleverne bliver bedt om at løse sådanne dilemmaer, øver de sig i at lave udkast til deres handlinger – dvs. begrunde mulige løsningsforslag. På den måde træner de evnen til at reflektere etisk."

I de øvelser stødte eleverne nogle gange på såkaldte 'moralske grænsetilfælde'.

"Det drejer sig om dilemmaer, hvor den ene måde at handle på 'overrules' af den anden, selvom de hver især er moralsk rigtige. Nogle moralske spørgsmål er uløselige, og så er det en vurdering eller tilfældighed, der afgør beslutningen. Forestillingsevne og fantasi er i den forbindelse vigtig, fordi det understøtter evnen til at kunne fremstille og begrunde argumenter, der ikke alene kan hæftes op på regler og normer," forklarer Merete Wiberg, der betragter etik og moral som essentielle elementer i pædagogikken.

"Som mennesker og borgere i et samfund diskuterer vi hele tiden værdier og orienterer os ud fra dem. Vi bør derfor sætte moral og etik i spil i skolen, så eleverne kan øve sig på den orientering. Måden, lærerne kan gøre det på, er, at når de taler om noget, man bør gøre, altså noget normativt, så kan de spille et modspørgsmål ind og skabe et refleksionsrum for eleverne. På den måde bringer de moralske værdier i spil og lægger op til en etisk diskussion i klassen."

> »For lærerne handler det om at få eleverne til at forstå, at der ikke nødvendigvis er én bestemt konklusion på en etisk problemstilling, men at mange forskellige perspektiver kan gøre sig gældende.«
>
> Carsten Fogh Nielsen

PROJEKTET
DANNELSEN AF ETISK MYNDIGHED I DEN DANSKE GRUNDSKOLE

Undersøgelsen er en pilotundersøgelse og baserer sig på interview med 112 børn (i 2., 5. og 8. klasse) og 11 lærere på tre skoler samt to pædagoger og tre forældre og desuden 81 timers observationer. Projektet danner grundlag for en mere omfattende undersøgelse om etisk myndighed i skolen.

projekter.au.dk/etisk-myndighed

Carsten Fogh Nielsen pointerer i den forbindelse, at der hviler en væsentlig didaktisk udfordring på lærernes skuldre.

"For lærerne handler det om at få eleverne til at forstå, at der ikke nødvendigvis er én bestemt konklusion på en etisk problemstilling, men at mange forskellige perspektiver kan gøre sig gældende."

Etik i alle fag

Men hvordan står det så til med undervisning i etisk myndighed i skolen? Forskerne kan foreløbigt kun vurdere ud fra de tre skoler i den sydlige del af Jylland, de indsamlede empiri på. Alligevel tegner der sig et alsidigt billede: Nogle lærere er gode til at tage de etiske diskussioner med eleverne i klassen, andre er ikke. Og så er der dem, der prøver mere eller mindre succesfuldt. Der er forskellige grunde til, at det ikke lykkes for alle lærere. Én ting, der ifølge forskerne står i vejen for de etiske diskussioner, er de digitale læringsportaler, der understøtter undervisningsdifferentiering i og med eleverne får stillet opgaver, der svarer til netop deres faglige niveau.

"Når undervisningen bliver mere individualiseret og mindre fællesskabsorienteret, udebliver mange diskussioner om moral og etik, simpelthen fordi der mangler et fælles rum for diskussion. Læringsportalerne er fyldt med aktiviteter, men det går ud over den fælles dialog – selve rummet for den etiske samtale. Meget af samtalen kunne komme på baggrund af litteratur – men eleverne læser ikke de samme bøger, og der er derfor ikke et fælles grundlag at diskutere ud fra," siger Merete Wiberg.

Kunne løsningen være at reservere eksplicit tid til den etiske samtale, fx ved at sætte etik på skoleskemaet som et særskilt fag, som man har gjort i Sverige og nogle steder i Tyskland? Det er ikke vejen frem for den danske folkeskole, mener de to forskere. I stedet skal etikken indarbejdes i fagene.

"Alle fag rummer potentiale for etiske diskussioner. I dansk og historie, men også i naturfag, hvor klimaspørgsmål er oplagte. Eller i idræt, hvor man kan tale om holdånd eller doping. Men det kræver en særlig etisk opmærksomhed af læreren, der skal tydeliggøre og fremhæve etiske problemstillinger og dilemmaer i faget og bringe dem til diskussion i klassen," lyder det fra Merete Wiberg.

Carsten Fogh Nielsen er enig og problematiserer desuden det noget kunstige i at gøre etik til et selvstændigt fag. For ude i virkeligheden støder eleverne på etiske diskussioner i forskellige faglige, sociale og kulturelle sammenhænge – og de er altid knyttet til en kontekst.

Men de etiske diskussioner skal også gå på tværs af fag, påpeger Merete Wiberg.

"Vi lever i en kompleks verden. Børn bliver mere og mere opmærksomme på sig selv, mens de interesserer sig mindre og mindre for resten af verden. Det er vigtigt, at skolen er det sted, hvor eleverne lærer at tage stilling til verdens komplekse spørgsmål," siger hun og forklarer, at etik foregår på to niveauer i skolen: Konkret i klasserummet og på universelt niveau.

"Eleverne i de klasser, vi baserer undersøgelsen på, var gode til at tale om det nære – deres egen klasse og nære kontekst. Men de kom ikke op på det universelle niveau. Det er vigtigt, at kunne tale om etik på et overordnet plan, hvis man skal være en deltagende borger. På sigt skal de kunne tale om bæredyg-

LAWRENCE KOHLBERGS TRE MORALSKE NIVEAUER

Ifølge den amerikanske psykolog Lawrence Kohlberg følger menneskets moralske udvikling seks stadier, der videre kan inddeles i tre overordnede moralske niveauer. Med andre ord starter alle mennesker på det første niveau og bevæger sig gradvist længere op, i takt med at de får en mere nuanceret fornemmelse for retfærdighed, og deres logik bliver mere konsekvent. Til at teste hvilket moralsk niveau og stadie en person befinder sig på, udviklede han Heinz-dilemmaet. Ifølge Kohlberg er det ikke selve svaret på dilemmaet, der bestemmer, hvilket niveau man befinder sig på, men måden hvorpå man er nået frem til svaret.

Det prækonventionelle niveau
På dette niveau er ens moral styret af andre. Man accepterer autoriteters regler og dømmer andres handlinger ud fra deres konsekvenser. Adfærd, der resulterer i straf, anses som dårlig, og handlinger, der fører til belønning, betragtes som gode.

Det konventionelle niveau
Befinder man sig på det konventionelle niveau, finder man det stadig vigtigt at følge de sociale regler, men ikke udelukkende i forhold til egne interesser. Det gælder om at opretholde det gældende sociale system for derigennem at sikre den sociale orden og fremme positive forhold mellem mennesker.

Det postkonventionelle niveau
Individer, der befinder sig på det postkonventionelle niveau, har bevæget sig ud over blindt at følge love og regler, der kun gælder i deres eget samfund. De definerer moral ud fra abstrakte principper og værdier, der gælder for alle samfund og situationer.

Kilde: Lawrence Kohlberg: The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice (Essays on Moral Development, Volume 1). Harper and Row. 1981.

tighed, retfærdighed i samfundet, flygtninge osv. De kan noget af det, men det er ikke inde under huden på dem. Og jeg betragter det som skolens opgave gennem etik at løfte børnenes blik, så de lærer vigtigheden af at tage ansvar som samfundsborgere. Nogle lærere er gode til at få deres elever derop, men jeg stødte også på en del lærere, som simpelthen manglede opmærksomhed på de etiske temaer i fagene," fortæller Merete Wiberg.

FOTO: MIKAEL SCHLOSSER

Klassefællesskabet og den fælles dialog er en forudsætning for, at den etiske samtale kan gro i klassen, mener forskerne bag projektet.

Svært at måle etik

Når forskerne efterlyser eksplicit fokus på etikken, skyldes det, at 'selvfølgeligheden' spænder ben: Lærerne tror, at det er så indgroet en del af den danske skoletradition at tænke etik og moral ind i undervisningen, at de simpelthen ikke får tydeliggjort de etiske problemstillinger i netop deres fag. Og denne selvfølgelighed kan hindre den mere bevidste integration af etik i fagene og dermed også elevernes bevidsthed om det, advarer forskerne.

Et tredje forhold, der står i vejen for elevernes etiske myndighedsdannelse, er ifølge forskerne den målstyrede undervisning, som fylder meget i den danske folkeskole i dag. For det betyder ifølge Carsten Fogh Nielsen, at man som lærer ofte fokuserer på det, man kan måle og teste eleverne i. Og det er ifølge forskerne svært at måle på etik.

"Det har man forsøgt sig med i Sverige, hvor etik tidligere optrådte som særskilt fag på skoleskemaet. Men svenskerne har indstillet målingerne, for det bliver 'pseudomåling' – ét er, hvad børn siger, de vil gøre, noget andet er, hvad de rent faktisk gør. Og det kan en test ikke måle troværdigt," siger han.

Etisk digital færden

De etiske problemstillinger er ikke begrænset til skolen. De findes i høj grad også i børn og unges fritidsliv. Her handler det om at åbne deres øjne for de etiske spørgsmål, der fx relaterer sig til mobning – herunder digital mobning. Men så langt rækker lærernes opmærksomhed sjældent, pointerer Merete Wiberg.

"Flertallet af de lærere, vi talte med, var ikke særligt opmærksomme på alt det, der foregik uden for skolen. De havde ikke blik for, at fritiden også rummer en masse etiske problemstillinger for børnene, som de med fordel kunne tage op i klassen."

I det hele taget peger hun på, at der er brug for en gevaldig genoplivning af den etiske myndighed, for den synes at være mere betydningsfuld i den digitale tidsalder end nogensinde før.

"Når børn og unge i den grad selv vælger information og underholdning på fx YouTube, er der noget dannelse, de misser, fordi de hele tiden selv kan vælge til og fra. Det giver dem et snævert verdensperspektiv, og det er ikke noget, der fremmer deres etiske myndighedsdannelse." ■

Læs mere:

Merete Wiberg, Carsten Fogh Nielsen m.fl.: Dannelse af etisk myndighed i den danske grundskole, DPU, Aarhus Universitet, 2018.

Carsten Fogh Nielsen: Det almene myndighedsbegreb. Forskning i pædagogers profession og uddannelse, 2017.

Merete Wiberg: Etik og værdier i udøvelse af og dannelse til myndighed. I: Kirsten Elisa Petersen & Torsten Erlandsen (red.): Pædagogen som myndighedsperson, Samfundslitteratur, 2017.

MERETE WIBERG er lektor i pædagogisk filosofi på DPU, Aarhus Universitet. Hun underviser på DPU's kandidatuddannelser i pædagogisk filosofi og generel pædagogik.

CARSTEN FOGH NIELSEN er videnskabelig assistent ved Afdeling for pædagogisk filosofi og generel pædagogik. Han forsker i myndighedsbegrebet og etisk dannelse. Han underviser på DPU's kandidatuddannelse i pædagogisk filosofi.